

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Peter Kr. Iversen og Christian Stenz

INDHOLD:

Sig. Schoubye: Hovedvandsæg II.

Niels Black Hansen: Rentekammer og Hegnspligt i 1744.

C. H. Frits: Løgumkloster som garnisonsby.

Hans Vald. Gregersen: Herredsfoged August von Wardenburg.

Edward Juhler: Raadmænd fra Aarene 1607-17.

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Arkivar Peter Kr. Iversens adresse er: Landsarkivet, Aabenraa.

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

Thisted

Uldspinderi & Tæppefabrik A/S

Thisted

AKTIESELSKABET

SKARREHAGE MOLERVÆRK

Nykøbing Mors

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Hans Jensens Eff.

Trikotagefabrik

I K A S T

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

E S B J E R G

Banken for Skanderborg og Omegn

(SKANDERBORG BANK) A-S

Kontortid 10-3 Telefon 516, 517 og 518

Skanderborg

KURANSTALTEM
Gl. Skovridergaard
IB KRISTIANSEN
KULÆGE
AABEN HELE AARET
SILKEBORG
FORLANG
PROSPEKT
TLF 312
313

N. C. Kloster

Haderslev

Telf. 2210 - 2211

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

„CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S

Aabenraa

Træløst - Bygningsartikler

Støbegods

Tlf. 2006 - 2007 - 2008

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

Horsens Landbobank A/S

Kontortid 9¹/₂-12¹/₂ og 2¹/₂-4¹/₂

HORSENS

Graasten Bank A/S

Kontortid 9-12 & 2-4

Lørdag 9-1

GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik- højskole Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.

5

Vinterskole.

Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

DANSK MASKINOPLAG A/S

(Jørgen M. Hansen)

Aabenraa

Telf. 2044

A/S Sønderjydsk

Frøforsyning

Frøavl og Frøhandel.

AABENRAA

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Th. Damberg

Cigar- & Tobaksfabriker A-S

Nykøbing M.

Aktieselskabet

Landbobanken i Skive

SALLING BANK

Kontortid: 9-12 og 2-5

Lørdag 9-2.

Telefon 700 Skive

HOVEDVANDSÆG II

I forrige nummer af Sønderjydske månedsskrift forevistes forskellige karakteristiske ældre typer af hovedvandsæg fra Tønder Museum, stilmæssigt overordentlig rene. Til denne gruppe af lugtedåser slutter sig den stærkt udbredte hjerteformede dåse, foroven afsluttet med en krone eller et dyr. Såvel denne type som de omtalte fisk var ikke beregnet til at stå op. Sammen med den sølvbeslåede salmebog holdtes den i hånden i kirken. Som bemærket af Stierling (i *Silberschmuck der Nordseeküste*) var den hjerteformede dåse særlig populær, fordi den på passende måde antydede de følelser giveren nærede for den unge pige den blev skænket. De glatte sider gav ydermere plads for smuk gravering og delvis forgyldning, således at just denne type håndværksmæssigt hører til de bedste af samtlige lugtedåser.

Selv om der lejlighedsvis i de senere forekommende æg med hul fod forefandt flere (oftest 4) små rum — beregnet for forskellige essenser — berettiger det næppe — som Stierling gør det — til den antagelse at rummet aldrig har været benyttet til kirkemønten. Ingen af Tønder Museums hovedvandsæg har mere end et rum, og alle er de så flade at der ikke kan ha været plads til nogen svamp. Mundtlig tradition bekræfter ydermere i rigt mål at rummet har tjent til opbevaring af den lille sølvmonet til præsten.

Omkring 1820 og i tiden fremefter (indtil 1860'erne, da traditionen helt ophører) kommer stenene til at spille en større og større rolle i Nordslesvig. Ovenafbildede

æg benævnes gerne som specielt sønderjydske. Tysk forskning kalder dem sundevedske; efter mit skøn kunne de ligeså godt kaldes tønderske, så meget mere som adskillige af østeregns sølvsmede havde gået i lære i Tønder.

Æggene bliver meget større, så store så man næppe kan holde dem i hånden (nr. 2 er henved 14 cm højt). Nr. 3, der er signeret HE (Eylardi, en københavnermester, som for en tid må ha opholdt sig i Sønderjylland), er 12 cm højt og har ikke mindre end 53 sten, hvoraf 17 på kronen, røde, blå, grønne, gule og hvide. Nr. 6, der ligesom nr. 4 er fremstillet af Povl Hansen, Tønder, er et Louis Seize-æg med 13 sten i den forgyldte krone. Nr. 5, der formentlig osse er et Tønderæg (Freunde Frendesen), har 41 sten, 11 i kronen.

Hvor imponerende denne type end kan være, betegner den smagsmæssigt tilbageskridt og afslutning på en hundredårig tradition i nordisk sølvmedekunst. Og med industrialiseringens gennemtrængen o. 1850 er der ikke mere plads for sølvhovedvandsæggenes finkunst.

Sig. Schoubye.

Rentekammer og hegnspligt i 1744

En overretssag fra Ris

AF NIELS BLACK HANSEN

Under de fra Kiel afleverede arkivalier befinder sig et læg, som nu er indordnet i Overrettens arkiv.¹⁾ Indholdet er en tryksag, der bærer en lang latinsk-tysk titel hvoraf fremgår, at det er et indlæg af *Rentekammeret mod ridefoged Andreas Lund*, der påstår at være fritaget for hegnsbyrde, og *mod herredsfoged Andreas Lohmann*, der er tilkaldt for at gøre rede for sin domsafsigelse i sagen, da den blev behandlet for Ris herredsting.

Sagens forhistorie er denne:

Udskiftningstendensen viser sig tidligt i Ris sogn. Troels Fink (Udskiftningen etc. indtil 1770) nævner Brunde og Risjarup. Men der anføres også et eksempel fra Ris by. I en skrivelse fra hertugen af 27. 10. 1643²⁾ får *herredsfoged Andreas Jepsen* konfirmation på en del mageskifter, han har foretaget. De er ret omfattende, og i samme skrivelse udtales det, at „*Reep und mahte ... nunmehr gesetzlich in unserem Ampt Apenrade woll beduchtlich abgeschaffet und aufgehoben worden*“. Hvor rebning og måling viger, følger hegn og skel.

Den forandring, der indtrådte i Ris i 1661 og de næstfølgende år,

¹⁾ V. A. VII, nr. 15,4. Indholdsbetegnelsen „Afgifter fra Skrivergaarden i Rise“ er misvisende.

²⁾ Acta A XX, nr. 1503 (RA). Med anden hånd står næsten under 6. 1. 1646.

vil der være at fortælle om i en Risgårds historie. Herredsfogedgården blev overtaget af amtmand *Hinrich v. Brockdorff* og udvidet til gods. Forinden havde hans amtsskriver *Sebastian Stahl* tilegnet sig en tre ottings fæstegård i Ris, som efter ham har fået navnet *Skrivergården*. Den sidste gård i byen, præstegården, var så at sige også under amtet, idet pastor Hegeland var amtsskriverens svigersøn og arving. *Hele Ris by* var i anden halvdel af 17. århundrede på *privilegerede* hænder.

Hvor meget amtmand v. Brockdorff har opholdt sig på sin gård, er ikke godt at sige. Det kunne dog se ud til at være mere, end man på forhånd ville være tilbøjelig til at antage. Det hedder i Risgård-akterne, at han var en ivrig jæger, og jagt og hegn er eller var i hvert fald dengang som hund og kat. Amtmandsboligen på Brundlund slot var, som det oplyses i amtsregnskaberne, blevet ødelagt under krigen 1657-59, og amtmanden har da vel dyrket sin sport mere, end han måske ellers ville have gjort. Ifølge Aabenraa kirkebog døde han også i Ris i 1671.

Det meddeles i jordebogen af 1704, at amtmand v. Brockdorff efter oprettelsen af Risgård har samlet og indgrøftet agerlandet ved Søes og altså for såvidt fortsat, hvor Andreas Jepsen slap. Men i Ris (og Brunde) skete der ingen forandring. Fællesskabet blev ikke blot bevaret i fuldt omfang, men *hegnene, især i skoven, forfaldt* efterhånden, og der var ingen, der gjorde indsigelse eller var videre interesseret i vedligeholdelsen.

Da kammerråd *Hinrich Lüders* i 1720 købte Risgård, var den ovennævnte præsts søn, *Johan Hegelund*, ejer af *Skrivergården* og *Friedr. Kamphøveners* præst i Ris. Hegnene var, hedder det i Lüders-akterne, overalt i en sørgelig forfatning. Interesse modsætningen viste sig nu, men Lüders havde så meget at kæmpe med, at spørgsmålet om vedligeholdelse af hegnene måtte træde i baggrunden, og hans forpagtere, som skiftede jævnlige, lod syv og fem være lige. De to andre partnere, Skriver- og præstegården, havde, siges der i Rentekammerets indlæg, mindre grund til at gøre indsigelse, da de kun kunne have fordel af at lade deres heste og kreaturer græsse på de større arealer, som hørte til Risgård.

I 1734 blev Risgård *kammergods*, og den første forpagter, *Hans Paulsen*, klagede til amtshuset i Aabenraa. Herredsfoged Koch (Sønder-Rangstrup herred) blev sammen med to sandemænd beordret til at undersøge skellene og forny stenene. Præsten gjorde ingen modstand, men *ridefoged Lund*, som i 1729 havde købt *Skrivergården* af det Hegelundske konkursbo, ville ikke nøjes med en ordre fra amtshuset. Han var — dengang endnu — i gode økonomiske omstændigheder og var ikke bange for rettergang (vor unnøthigen *Rechts-Gän-*

gen keinen Abscheu hat). Det var imidlertid Hans Paulsen, og så længe han var forpagter på Risgård, forblev alt ved det gamle.

I 1740 overtog *borgmester Kamphövener*, Aabenraa, forpagtningen af Risgård, og han havde mere mod og vel også bedre økonomisk ryg-stød end forgængeren. Kamphövener klagede til Rentekammeret, og dette lod *amtmand v. Massow* tage sig af sagen for at få Lund til at gå med til en mindelig ordning. Det lykkedes ikke, og det kom da til forhandling for Ris herredsting. *Advokat Lange*, Aabenraa, repræsenterede Rentekammeret og forlangte det *ved de ikke vedligeholdte hegn opståede fællesskab ophævet* samt kørsel over Risgårds enge og grund bragt til ophør. Lund fik ved forskellige „opsættende omstændigheder“ sagen forhalet cum summa malitia (med største ondskab). Han hævdede at have købt Skrivergården uden hegnsbyrde, havde i så henseende aldrig forpligtet sig overfor ejeren af Risgård, som selv måtte træffe de fornødne foranstaltninger, selvom han ønskede at opgive fællesskabet, og agtede ikke at forlange eller udøve kørselsret over Risgårds grund. Men meningen var nu efter 13 års besiddelse af Skrivergården at påbyde ham en „Dienstbarkeit“, som ikke havde eksisteret tilforn.

Både Rentekammeret og ridefogeden påberåbte sig Jydske Lov (i den da i Slesvig gyldige nedertyske oversættelse).

Herredsfoged Andreas Lohmann erkendte interloquendo (afsagde foreløbig kendelse) derhen, at klageren skulle bevise, at der inden oprettelsen af Risgård havde været hegn mellem engene i og omkring Risskov, at disse hegn var blevet vedligeholdt af de daværende ejere, at denne tilstand havde været den herskende også efter nedlæggelsen af de tidligere gårde, og at det var kammerråd Lüders og Johan Heglund, der i midten af 1720erne var blevet enige om at nedlægge hegnene og etablere fællesskab. I forbindelse hermed skulle der føres bevis for, at ridefoged Lund havde misbrugt den fælles græsningsret ved at benytte engene for tidligt og med et større antal kreaturer, end der svarede til hans 3 ottinger. Hvad kørselen angik, skulle det godtgøres, at han selv havde lavet veje og stier gennem de pågældende marker.

Denne „dom“ blev appelleret såvel af sagsøgte som af sagsøgeren, idet dog den første igen lod appellationen falde. Rentekammeret citerede også selve dommeren i første instans for at herredsfogeden kunne forsvare den af ham afsagte kendelse.

Som omtalt, havde også ridefoged Lund ment at finde støtte i Jydske Lovs 3. bog. Men han holdt sig til cap. 60, hvor det hedder i den nedertyske oversættelse: Ein jeder schall seinen Bomgaarden, Abbel-Gaarden, Kohl-Hoff und Tofft-Gaarden, de he hefft, mit Tünen so be-waren, als he se in Freden hebben will. Deraf fremgik det efter ride-

fogedens opfattelse, at Risgård selv skulle sørge for separat og privat indhegning, som var ham uvedkommende.

Det var jo imidlertid hverken abildgård, kålgård eller toft, det drejede sig om, men enge i og omkring skoven, og Rentekammeret holdt sig da til første sætning i Jydske Lov III, 57, som lyder:

I den gengivne nedertyske oversættelse:

Ein jedermann schal sine Tüne matten, so, at se dat ganze Naberlach sich darümne vorgelicket, unde bewilliget hebben, unde also ein jeder im Dörpe, unde in dem Bole, na der rechten Reepmate besit, unde gebrucket.

I originalteksten (udg. af P. Skautrup).

Hwær man scal sin garth gærthæ, so sum alle eghær giuæ ia til, oc so sum han æ i by oc i bool æfttær ræth reeb.

Rentekammeret udlægger i sit indlæg denne retsregel således, at alle og enhver har hegnspligt i henhold til byens vedtægter (nach nachbarlicher Vereinbarung) reb og mål af den del enten af hele byen eller et afsondret bol eller dele deraf, som vedkomme de ejer og bruger.

Med hensyn til begrebet bol henvises til Osterstøn i Glossarium Juridicum Danico Norvagicum, p. 105, hvor det hedder: Boel, ager metatus, kaldis en Andeel Jord i marcken, naar Marckenen blifue deede, oc lagt i Boel: oc da regnis oc skifftis et Boels Jord udi 8 Ottings-Jord, oc i hver Otting 2 fierdinger Jord.

Når Rentekammeret gør denne bestemmelse af bol til sin, så er det naturligvis i Jydske Lovs forstand. Bol er iøvrigt meget omstridt (Se Svend Aakjærs udgave af Kong Valdemars Jordebog II, 3-10, 452-511). Et bol til 8 ottinger er, hvad man i landskabslovenes tid forstod ved et hafnebol (jfr. Sv. Aakjær, a. st. II, 83 under Sudthorp). Sættes bol lig en helgård, så kan der naturligvis i 1744 ikke være tale om, at bolet omfatter 8 otting. Men det er heller ikke meningen, og hvad Rentekammeret vil bevise, er jo kun, at ridefoged Lund ifølge Jydske Lov har hegnspligt efter sit ottingstal. Det siger lovens „heller Buchstab“.

Om engene før oprettelsen af Risgård har været indhegnet eller ikke, om der er truffet aftale mellem Lüders og Hegelund, er ikke afgørende. Det lyder ikke så helt lidt anakronistisk, når Rentekammeret taler om slumrende rettigheder, der er fælles for alle mennesker og alle borgere, og som har deres udspring ikke i særret, men i selve retten, og hvis udøvelse ikke kan udelukkes af nogen anden. Vide Griebnerus, står der i en fodnote, tom. 4 opusc. jur. publ.: de...usu intermisso, non perunte (om brugsret som ikke ophæves ved at hvile).

Kapitel 60 i Jydske Lov III kan ikke anføres, da den kun er et særtilfælde af kap. 57 og denne underordnet.

Herredsfogdens kendelse betegnes som en an sich unerhebender Erweis, mit so Kauderwelsch unter einander gerührten, zur Sache etwas nicht beytragenden, vielfältigen, und eine ganze Seite ausmachenden Umständen verknüpft. Spørgsmålet vedrørende den tidligere tilstand er uden betydning; men herredsfogeden kunne jo ved ottemands undersøgelse have fastslået, hvad han nu krævede et omstændeligt, dyrt og desuden overflødigt bevis for.

Kammeret anmodede Overretten om — næst at fastslå, at klagen ikke, som hævdet af modparten, er en med urette og letsindigt rejst retssag, —

at, andre til advarsel, den kongelige fiskus får, hvad der tilkommer den (Competentia reserviren),

at den indstævnedes, hvad der er hovedsagen, dømmes til efter ottingstal at vedligeholde hegnene mellem hans og Risgårds marker og i betragtning af, at han med foragt har afvist (verachtlich verworfen) mindelig ordening, dømmes til at bære omkostningerne og endelig

at den citerede underrettsdommer kommer til at godtgøre kammeret, hvad han ved sin forfejlede kendelse har forvoldt af unødvendige udgifter.

Hvad Overrettens dom er gået ud på, vides ikke. Tilstandene i og omkring Ris skov vedblev ihvert fald med at være slette. En snes år senere, da Risgård blev udbudt til salg, hed det i de trykte salgsbetingelser, at skellene i skoven nu overalt var „kendelige“. Men ved nedlæggelsen af Risgård i 1774 var det markerne i og omkring skoven, der gjorde kommissionen det største besvær.

Man kunne tro, at det blot var som part i sagen, at Rentekammeret så varmt talte indhegningsen sag, der jo var udskiftningens forløber eller følgesvend. Det er dog næppe hele sandheden. Også i central-administrationen var man klar over skavankerne ved fælleskabet, længe inden det afgørende skridt til udløsning blev gjort ved *forordningen om indhegning af 1766*. Den tid var allerede forbi, da man oven fra i koblerne kun så en skade for samfærdselen.

Der findes i Aabenraa amtsarkiv³⁾ en *designation over hegnenes tilstand* i amtet i året 1738. Ifølge § 15 i *skov- og jagtforordningen af 1737* skulle så vidt muligt indhegningen ske ved *levende hegn og stendiger*.

Byerne inddeles i 3 grupper:

1. Skoveggen, hvor der kan plantes hegn,
2. sand- og hedeegnen, hvor der kan opsættes stendiger,
3. de egne, hvor ingen af delene er mulig.

I Ris, der hører til første gruppe, er der gennemgående „døde hegn“ (risgærder). Forpagteren på Risgård — på dette tidspunkt var det

³⁾ C. II. I. 109 (LA).

Peter Paulsen — var ifølge sin kontrakt ikke forpligtet til at plante hegn, men han havde overfor amtmanden erklæret sig villig til at plante efter samme regel som amtsundersåtterne (årlig 6 favne hegn pr. plov, som forordningen bød). Der var således i Ris årlig at plante:

	Plovtal	Favne hegn
Risgård	8 $\frac{1}{4}$	50
Præstegården	1 $\frac{1}{4}$	7 $\frac{1}{2}$
Skrivergården	$\frac{3}{4}$	5
Ialt	10 $\frac{1}{4}$	62 $\frac{1}{2}$

Kravet om levende hegn var ikke nyt⁴⁾, heller ikke i Aabenraa amt. I en indberetning af 1607 klager *amtmand v. Qualen* over, at amtsundersåtterne ikke overholder en indgået forpligtelse om at beplante nyindtagne kobler med pil eller at besætte dem med sten. Men skønt fordelene ved den ny indhegningsmåde også for lodsejerne var indlysende, skulle der gå lang tid, før den kunne sætte sig igennem, og i 1738 var der altså i Ris gennemgående „døde hegn“.

Det var imidlertid omkring midten af 18. århundrede umiskendeligt, at en ny tid var i anmarch, og det er ikke blot for tilfældet, at Rentekammeret i sit indlæg i overretssagen fra Ris, der her er fortalt om, bruger vendinger, der minder om visse motiveringer fra reformtiden. Indledningen til Rentekammerets indlæg lyder i oversættelse:

§ 1.

Agerdyrkingen har i alle riger og lande en så stærk og uundværlig indflydelse på den almindelige velstand og de til vedligeholdende af samme fornødne tarv, at man til alle tider og hos alle folkeslag har fundet al årsag til at gøre sig flid for dens trivsel og forbedring.

§ 2.

Under så mange andre midler til at fremme sådan trivsel og forbedring har erfaringen da også anvist det som tjenligt og gavnligt, at hver mand får sine marker for sig, for at ejerne des sikrere kan komme til at nyde frugterne af egen flid og således ansføres til des større nidkærlighed i arbejdet.

§ 3.

Netop derfor er da også hos alle folkeslag, og således også i dette hertugdømme, indhegningen af såvel enge som agre blevet anset som et så uomgængelig nødvendigt middel til nyttigt landbrug, at det er blevet pligt, at alle og enhver, den ene nabo så godt som den anden, i forhold til ejendommens areal, ved strafansvar opretter og vedligeholder de til adskillelsen fornødne hegn.

⁴⁾ Se Tr. Fink, Udskiftn. i Sj. indtil 1770, s. 70 ff.

Fr. Mager, Entwicklungsgesch. d. Kulturlandschaft I, 219 ff.

Løgumkloster som garnisonsby

AF C. H. FRIIS

Der er næppe mange nulevende klosterboere, der tænker på, at Løgumkloster har været garnisonsby. Det er da også et par hundrede år siden, men omtrent hele det 18. århundrede synes her at have været præget af et livligt militærliv. Mærkeligt nok for en så afsides liggende og forholdsvis lille by.

Omkring 1700 tallet og indtil 1725 har der været indkvarteret lejetropper i byen, som ikke har været lette at holde i ave, og indkvarteringen i private hjem, har jævnlig skabt vanskeligheder for befolkningen. I landsarkivet har jeg fundet nogle beretninger herom, hvoraf skal meddeles følgende episoder:

En musketier Ehrenfried Ferdinand Duborovski, født i Schweidnitz i Schlesien, hvor hans far var købmand, var deserteret. Der var en kniplingshandler i Løgumkloster, der rejste til Holland i forretninger, og han tog soldaten med til Hamborg, hvor de skulle indskibes. Dette opdagedes af kompagniet, der sendte en underofficer bagefter, og da skibet var blevet en dag forsinket, nåede han lige at få desertøren med hjem. Han kom straks i krigsforhør hos major Kirchner. Kompagniet, han var flygtet fra, førtes af kaptajn Plötgen og løjtnant Valkendorf. Efter at have lovet bod og bedring, blev han dog benådet. Måske står dette i forbindelse med en klage fra Lorens Christensen og hustru — der begge var blevet arresteret — lydende på, at der hos dem en nat, manden ikke var hjemme, var stjålet klædningsstykker af en kiste tilhørende en soldat, der var indkvarteret hos dem. — En anden mand, Andreas Petersen, klager over en hos ham indkvarteret soldat for slagsmål.

Samme år (1712) er konen Karen Povlsdatter fra Lovrup blevet overfaldet af en soldat og slæbt forskellige steder hen, hvilket gav anledning til en række forhør. En enke klager over voldtægt, og en kone Katrine Mansfelder søger om at blive fri for indkvartering, „da hun nu i to måneder har haft kaptajn Schröder med hele sin familie“. Fra

Landeby og Løjtved klages der over, at indkvarterede heste jages på græs på deres marker.

At omegnens bønder også har måttet tage deres part af byrden viser en ordre, hvorefter der skal leveres 150 pund oksekød, 4 tdr. rug og 4 tdr. havre.

Ved siden af militæret har befolkningen haft et, som det synes, velorganiseret hjemmeværn — ialfald efter den tids forhold. Det blev oprettet under Napoleonskrigen i 1813 i samarbejde med militæret. Det har dog næppe haft lang levetid efter krigens ophør. Der var indregistreret 200 „værnepligtige“ i alderen fra 17-70 år, og disse deles i 4 afdelinger. Første afdeling føres af kaptajn Henningsen, der har 3 af byens borgere som befalingsmænd. De tre næste afdelinger har kgl. toldembedsmand Kerl som fører og nogle borgere som befalingsmænd. Afdelingerne fra 5-12 består af landsbyerne i birket samt byerne Høgslund, Kongsbjerg, Tykskov, Alslev og Gravlund. Hver underafdeling består af 50 mand, altså i landdistrikterne 600, som er pligtige til at gøre landstormstjeneste. Våbnene bestod af pigger, som mandskabet selv måtte medbringe. At værnet også har afholdt øvelse, fremgår af følgende rapport: „Fjendtlige tropper skal være gået i land ved Mysunde og tager retning mod Flensborg. Derfor er det landgrevens vilje, at det skal meddeles dem, at der er våbenstilstand. Dersom dette ikke respekteres, skal man møde gewalt med gewalt. Borgerne skal træde i gevær, kasserne bringes i sikkerhed, heste rekvireres. Man mener, at den fjendtlige general ikke respekterer våbenstilstanden“.

Efter at lejetropperne sidst i tyverne har forladt byen, ser det ud til, at der har været nogle år, hvor der ingen militær var i byen. I 1742 kom så Randers-kyrasserer, antagelig en bataillon. Det var hovedsagelig danske, og officererne var ritmester Prehn, løjtnant Reested og fløjadjutant Frederiksen. Officererne boede på slottet, og det er måske officershestene, der i denne periode har været opstaldet i klosterets kapitelsal. Ritmester Prehn døde i 1748 og blev bisat i kirken. Han afløstes af løjtnant Reested. Der har været en koleraepidemi og en koppeepidemi, og under den sidste måtte garnisonen midlertidigt forflyttes.

Mandstugten har i denne tid været ret streng. En soldat Christian Martensen blev henrettet på galgebakken syd for byen, fordi han i skinsyge havde dræbt en kammerat. Endog kirkebod er blevet brugt over for en kyraser og en kvinde for utugt.

I 1762 afløstes kyrasererne af tredje jydsk dragonregiment ført af løjtnant Gagnel. Der blev bygget militærbaracker, som nedbrændte i 1772. Løjtnant Gagnel har slået sig ned som borger i byen, hvor han har haft en ejendom, og han var vistnok ret velstående. Det er ham, der har skænket døbefonten til kirken. Han døde 1797.

Garnisonen ændredes 1774 til militærtropper, og denne ordning skal have været i 20 år, altså til 1794, hvorefter den er bleven ophævet. Militæret er flyttet fra byen, og Løgumkloster har derefter ikke mere haft garnison.

I denne sidste periode var der en dragon Fillipsen, der blev gift med en datter af portner Hans Hansen, Magdalene Hansdatter. Han havde dog ikke ro til at blive i den lille garnisonsby. Udlængslen fik magt over ham, og en nat, han stod på vagt, deserterede han bort fra kone og barn og forsvandt ud i den vide verden.

Datteren af dette ægteskab blev senere gift med bolsmand og glarmester Andreas Riis, der stammede fra Bornholm, og blev en af byens mest agtværdige borgere. En søn af dette ægteskab blev senere missionær på guldkysten i Afrika. Han gjorde sin by og sit land ære, hvorom der kan læses andetsteds.

(C. H. Friis: Andreas Riis, Lohse 1932).

Herredsfoged August von Wardenburg

AF HANS VALD. GREGERSEN

Begivenhederne i 1840'erne har sat et dybt skel i vor hjemstavns historie. Springet fra et tvesproget hertugdømme Slesvig som led i den enevældigt styrede danske helstat til kampen mellem en tyskvillende slesvigholstenisme og et dansk sindelag både nord og syd for Kongeåen har utvivlsomt for samtidens mennesker måttet betyde en fuldstændig omvurdering af de overleverede samfundstilstande ligesom den for helstaten i det lange løb havde en total sprængning til følge.

Herredsfoged Dietrich August v. Wardenburg tilhørte ganske vist ikke ved fødsel den danske helstat, idet han kom til verden i den lille oldenburgske by Rastede i 1776 — den 15. oktober d. å. blev han indført i dåbsregistret her —, men faderen, major Friedrich Detlef Gustav Wardenburg, fik ansættelse som toldforvalter i Husum, hvor August sammen med broderen Ernst Christian Ludwig besøgte latin-skolen.

August Wardenburg kom til at gå embedsvejen. Efter at have studeret i Kiel og Jena blev han i 1802 ansat som kopist i det tyske kancelli i København, hvor han avancerede til kancelliråd, inden han i 1808 fik udnævnelsen som herredsfoged i Slogs herred. I 1811 kom

han til sin hjemby Husum som politimester og stadssekretær, og i 1813 blev han byens borgmester. På sin videre vej op ad embedsstigen fik han i 1817 tillagt titlen justitsråd og kom i 1818 igen til Nordslesvig, denne gang som herredsfoged i Hviding og Nørre Rangstrup herreder. Han havde fra nu af sin bolig i Toftlund, indtil han den 1. januar 1831 tiltrådte som herredsfoged over Ris og Sønder Rangstrup herred.

August Wardenburg følte sig hele livet igennem knyttet til helstatens tyske element. Hans livsledsagerinde Augusta Sophia Jacobine, en datter af præsten Detlef Nicolai Hansen i Slesvig, tilhørte også et tysktalende miljø. Ungdomsårene i København kom heller ikke til at betyde noget afbræk i så henseende, idet han sluttede sig til den der-værende ret talstærke tyske embedsmandskoloni, som han jo også naturligt tilhørte. Til hans nærmeste omgangskreds fra de dage hørte sekretærerne J. Ove Fr. Spies og Friedrich Johannsen. Sidstnævnte omtaler han allerede i et brev fra 1805 som sin ven, og både Spies og Johannsen stod i 1820 faddere ved sønnen Friedrich Ove Sophus Ludwig Wardenburgs dåb. Som tredje fadder — og navngiver til barnet — finder vi hans tidligere borgmesterkollega fra Aabenraa Bendix Ludwig Schow. Sammen med Schow og de andre sønderjyske borgmestre havde Wardenburg forøvrigt i 1817 været med til at udsende en udpræget slesvigholstensk petition til kongen, men bortset herfra deltog han ikke i de følgende års politiske foreteelser. Det var ønsket om at skaffe sig, sin familie og sine venner en god social position, samt at vedligeholde forbindelsen med en meget formående bekendtskabskreds, der først og fremmest lagde beslag på hans kræfter. Endvidere var han heller ikke uden historisk interesse.

Man tager næppe fejl, når man formoder, at det var Johannsen, som netop samme år var blevet amtmand i Haderslev, der i 1818 skaffede Wardenburg til Toftlund som herredsfoged, og sammen med ønsket om igen at komme til at bo i en købstad har det vel været borgmester Schow, der i 1831 drog ham til de to åbenråske herreder. Kort efter — ved et adelspatent af 6. marts 1833 — blev Wardenburg sammen med broderen, der efter faderens død i 1814 var toldforvalter i Husum, optaget i den danske adel. Deres moder, en født Vitzthum v. Eckstedt, var forøvrigt af sachsisk adel.

Sprogreskriptet af 1840, der indførte dansk retssprog i Nordslesvig, var forståeligt nok ingeniunde yndet af den tyskdannede embedsmandsklike i denne landsdel. August v. Wardenburg synes da heller ikke, at der forelå nogen som helst grund til at udsende det, men „for ham selv var det danske sprog dog kært som en efterklang fra skønne dage i hans liv“, og han mente da også om sig selv, at han var i stand til „uden større géne at kunne bevæge sig i det både skriftligt og

mundtligt“. Det har været hans agt også fremdeles loyalt at rette sig efter regeringens forordninger.

I 1848 brød imidlertid den storm løs, som alt længe havde rørt på sig. Kort forinden havde Wardenburg tænkt at tage sin afsked og i den anledning haft foretræde for Christian VIII under dennes ophold på Føhr i 1847. Pension var jo i hine tider ikke en engang fastslået størrelse. Kongens død nogle måneder senere i januar 1848 fik imidlertid Wardenburgs forehavende til at strande.

I de første oprørsdage i marts gjorde han fælles sag med de øvrige embedsmænd i Aabenraa. Hvad har han vel kunnet andet som nær ven af borgmester Schow? Men efter landsættelsen af danske tropper i begyndelsen af april lykkedes det ham dog for så vidt at klare for sig, idet han kunne henvise til, at han kun havde fulgt sine overordnede og ikke villet svigte sine pligter som embedsmand ved at forlade sin post. Generalmajor baron Wedel-Wedellsborg meddelte ham derfor, at han kunne fortsætte i sin stilling, såfremt da ikke andre oplysninger skulle indtræffe om ham.

Efter slaget ved Slesvig den 23. april 1848 havde oprørsregeringen imidlertid igen overmagten. August v. Wardenburg sluttede sig nu til oprørspartiet, hvortil så mange personlige bånd bandt ham. Hans ovenfor nævnte søn var således i krigens år en tid lang som friskaremand politimester på Gram og senere birkefoged i Løgumkloster. August v. Wardenburgs høje alder udelukkede ham dog fra at blive en virksom deltager i oprøret, hvorfor han fra 1. januar 1849 fik bevilget afsked med en årlig pension på 1600 rbdl.

Med oprørets sammenbrud var denne pensionsordning dog uden nogensomhelst betydning. Den nye danske amtmand, kammerherre Heltzen, ønskede imidlertid ikke ganske at slå hånden af Wardenburg, der jo dog trods alt havde næsten et halvt århundredes arbejde til gavn for den danske stat bag sig. Han gav derfor den 3. december 1851 følgende indstilling til regeringen om den tidligere herredsfoged: „Hvorvel det maa erkjendes, at han ved at tjene Oprørsregieringen har tabt sin Adgang til Pension, hvis Bevilgelse vel ogsaa for Følgers Skyld vilde være betænkelig, bør det dog haabes, at det høie Ministerium i Betragtning af hans Alder, formeentligen 74 Aar, ikke vil lade ham være udsat for Nød, men gunstigt bevilge ham under Navn af Gratiale idetmindste en Deel af, hvad der vilde være bleven ham tillagt som Pension“. Heltzens forslag til ordning af Wardenburgs pension er åbenbart blevet antaget, for endnu den 18. december 1855 anbefalede han en ansøgning om forhøjelse af pensionen fra en svigersøn til Wardenburg ved navn Ahlmann fra Crempe, hos hvem den tidligere herredsfoged tilbragte sine sidste dage.

Takket være Aabenraa amts overmåde betydelige amtmænd, kammerherre Heltzen, kunne den danske stat således trods alt, hvad der var sket, vise storsind mod en mand, som hele sit liv igennem tilhørte den kreds af embedsmænd, hvis magt i Sønderjylland nu var brudt.

KILDER OG HENVISNINGER:

Ernst Möller: Schüler u. Lehrer d. Husumer Gelehrtenschule von 1449-1852 (1939) s. 50 — Breve fra Wardenburg til etatsråd Danckwart, J. S. Møsting, J. G. Adler (RA). — Wardenburgs privatarkiv (LA). — Toflund kbg. — Sønderjyllands Historie IV 103 (med hans underskrift i facsimile), 258. — Sdrj. Årb. 1895, 82 (RA. Den slesv. holst. Regering. Dänische Sprache 17, fasc. 1-103 (1840-43). — A. Thiset og P. L. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon (1904), s. 305. — LA. afl. Kiel C II 5. 562. — LA. Aab. amts Journal 1855 I. 75. — Smlgn: Zeitschrift f. schl. holst. Gesch. II 299-300; XV 305-307 og Sdrj. Mdsskr. 1949, 19 og 97, samt Sdrj. Arb. 1927, 6.

GAMLE AABENRAA SLÆGTER

AF EDWARD JUHLER

RAADMÆND FRA AARENE 1607-17

Vi har fra Aaret 1607 en Fortegnelse over Byens 6 Raadmænd og vi møder der Navnene: Matthias Iversen, Nis Halk, Jørgen Bøjsen, Hans Knudsen Slibsgaard, Hinrich Prehn og Claus Esmarch. 1611 møder vi 2 nye Navne: Jens Lousen og Iver Lousen (istedetfor den 1608 ved Døden afgaaede Nis Halk og Claus Esmarch, der 1608 var bleven Borgmester). 1612 nævnes Claus Lousen som yngste Raadmand (istedetfor Jens Lousen, der November 1611 var bleven Borgmester. 1612 omtales Lorenz Iversen som Raadmand, han var vist allerede 1611 bleven Raadmand istedetfor Matthies Iversen, der sidst omtales 1610. 1613 omtales Claus Aarup som Raadmand, men han blev allerede 1614 Byfoged, samme Aar nævnes Jens Hansen som yngste Raadmand. — 1617 har vi igen en fuldstændig Fortegnelse over Raadmændene, der nævnes de tilsyneladende efter Tjenestealder: Jørgen Bøjsen, Hinrich Prehn (de eneste, der var tilbage fra 1607), Iver Lousen Schrøder, Lorenz Iversen, Claus Lousen og Jens Hansen.

Vi vil nu se, hvad der kan oplyses om de her omtalte Raadmænd og deres Slægt.

Matthies Iversen nævnes sidst som R. M. 1610, han boede „in fore“ (paa Storetorv), hans Kone Anna blev begr. 15. 1. 1646. Hans Søn

Iver Matthiessen blev 25. 11. 1632 gift med Margrethe, D. af Hinrich Lousen og Christine. De havde mange Børn. Den yngste Søn Skipper Hans Iversen, døbt 11. 8. 1630, gift 1. Gang S. Rog. 1696 med Anna Lorentzis († 13. 8. 1696), gift 2. Gang 25. S. e. Trin. 1697 med Mette, Paul Beckers Datter, overtog Huset paa Storetorv. Den ældste Søn Matthies Iversen døbt 23. 2. 1634, giftede sig 6. 1. 1668 med Margrethe, D. af Peter Rebslæger og Heilvig Duborg og overtog sine Svigerforældres Hus.

Nis Halk købte 1586 af Bager Hans Ell og Hustru Kirstine en Humlegaard, som tidligere havde været i Halk Slægtens Eje, han var altsaa af gammel Aab. Slægt. Han omtales som R. M. sidst 1608, hans Hustru Ellin omtales 1603. Nis Halk efterlod en Søn Hans Halk, som allerede døde 1609, denne efterlod Enke og en Datter, Enken giftede sig med Jørgen Taysen, d. 15. 4. 1611 fik Jørgen Thaysen tilskødet alt, hvad de 6 Mænd havde tillagt sal. Hans Halks Enke ved Skiftet. Hans Halks D. Marin, f. 1603, † 26. 11. 1653, giftede sig med Peter Taysen, f. 1590, † 12. 9. 1646, det var Forældrene til Borgmester Hans Taysen. R. M. Nis Halk havde endvidere en D. Cathrine († 17. 3. 1644), gift med Borgmester Jens Hansen. En anden D. af Nis Halk var gift med Hartvig Jørgensen, der 5. 4. 1606 omtales som afdød, de efterlod en D. Marin, 27. 5. 1611 gjorde hendes Forlovede Carsten Berntsen Indsigelse imod, at Jørgen Taysen fik Skøde paa Hans Halks Hus, førend Marin Hartvigsdatter havde faaet udbetalt alt, hvad der i Skiftet efter sal. Nis Halk var tillagt hende. Hartvig Jørgensens Hus var blevet solgt til Claus Esmarch, der 1607 fik Tingsvidne paa at Købesummen var betalt.

Jørgen Bøjsen var af gammel Aab. Slægt, hans Søster Christine var gift med Borgmester Marten Lorenzen. Under Omtalen af et Stolestade siger hun til sin Broder: Det vil jeg sige dig, Jørgen, vor sal. Moder og Bedstemoder har siddet der næst Gangen og nu tilkommer den Plads din Kone. Jørgen B. omtales som ældste R. M. endnu 1621. J. B. havde en Søn Jacob Jørgensen Bøjsen, der omtales 1617 og 1627 men vistnok er død før 1630. 1640 beboedes det Hus i 2. Kvarter hvor R. M. J. B. havde boet, af dennes Sønesøn Jørgen Jacobsen Bøjsen. Denne havde mindst 12 Børn, hvoraf de fleste ganske vist døde som smaa. En D. Metta, døbt 18. 2. 1638, † 21. 4. 1702, blev 1. 9. 1661 gift med Marcus Koch, en D. Anna, døbt 17. 4. 1642, begr. S. Inv. 1679, blev 7. 7. 1667 gift med Loue Jacobsen, en Søn Hans Bøjsen, døbt 3. 11. 1644, † 1. 4. 1705, blev 3. S. e. Trin. 1676 gift med Ingeborg, D. af Jens Prehn og Elsabe Jesdatter Hansen (døbt 2. 4. 1654, † 19. 12. 1732). Deres Søn Skipper Jens Bøjsen, døbt 24. S. e. Trin. 1680, † 21.

3. 1746, blev 15. 2. 1724 gift med Marin, D. af Skipper Christian Fe-
stersen og Kirstine Louesdatter Jacobsen (døbt 21. 7. 1700, † 2. 6. 1777.

Hans Knudsen Slibsgaard var 1611 et af de 3 Borgmesteremner, der blev foreslaet, han omtales senest 1619. En D. var gift med Claus Matzen, 1618 tilskøder Hans Slibsgaard under sin Sygdom men ved fuld Forstand sin Dattermand Claus Matzen sit Hus. 1615 havde han tilskødet en anden Svigersøn Iver Jacobsen en halv Stavn.

Hinrich Prehn omtales som R. M. 1607-c. 1620, levede endnu 1623 men var død 1626. Han efterlod 4 Sønner: Hans, Jürgen, Claus, Carsten, en D. Christine gift med Mathies Petersen Tunde og en D. gift med Christen Jacobsen. 1626 bortskøder R. M. Jørgen Prehn for sig og sine Brødre sin sal. Faders Hus til sin Svoger Christen Jacobsen. Og samme Aar tilskøder Brødrene Jürgen, Hans og Claus Prehn, endvidere Christen Jacobsen paa sin Kones Vegne og Asmus Schmidt paa Christine Mathies Petersens Enkes Vegne deres Broder Carsten Prehn det Hus han allerede bebor.

a. Hans Prehn, Skomager, f. 1575, † 19. 3. 1652 (ætt. 77) blev gift 20. 10. 1605 med Elisabeth, D. af Præsten Diedrich Schrøder i Kliplev, hun døde 15. 6. 1655 (ætt. 82), de havde ibl. a. en Søn Hindrich Hansen Prehn der blev gift 9. 2. 1658 med Ellin, D. af Asmus Schmidt.

b. Jürgen Prehn blev vistnok R. M. efter sin Fader, f. 1579, † 27. 12. 1657. Jan. 1607 var han forlovet med en D. af Peter Andersen sen. (Søster til den senere R. M. Peter Andersen, gift 30. 5. 1611 med Cecilie, gift 2. eller 3. Gang med Marin, f. 1590, † 16. 10. 1653 (ætt. 63). Af hans Børn kendes Lisbeth († 5. 11. 1695), gift 25. 2. 1658 med Skipper Nis Matzen Krag, der 1674 boede i Jürgen Prehns Hus i 1. Kvarter. En D. Ellin († 30. 10. 1659) var gift med Barthold Jürgensen Becker, og en D. Anne blev 21. 10. 1652 gift med Peter Andersen.

c. Claus Prehn, Skomager († 28. 3. 1645) var gift med Ingeborg D. af Borgmester Jens Lousen, af dette Ægt. var der en Søn Jens Prehn, f. 1621, † 23. 12. 1659, gift 7. 7. 1652 med Elsabe, D. af Jes Hansen, hun giftede sig igen 12. 7. 1661 med Paul Petersen Becker og døde 22. 8. 1714. En Søn Hinrich Prehn, Skomager, boede 1640 i det Hus Claus Prehn 1634 havde købt efter Jes Hostrup, han var først gift med Anna, f. 1618, † 24. 1. 1659, 2. Gang med Ingeborg, f. 1615, † 28. 5. 1667, 3. Gang med Kirstine, D. af Skomager Nis Hansen Jarup. En D. af Claus Prehn Ingeborg blev 22. 10. 1651 gift med Skomager Hindrich Thomsen Ingermann, en D. af Bodel blev 25. 7. 1657 gift med Skomager Asmus Nissen.

d. Carsten Prehn, Skomager, f. 1593, † 19. 9. 1666 (ætt. 73), gift 1.

med Marin, D. af Claus Lousen (f. 1600, † 30. 5. 1634 (æt. 34), gift 2. med Hellvig († 29. 4. 1645), gift 3. Gang 15. 8. 1647 med Anna Andersdatter.

Prehn Slægten var en udpræget Skomagerslægt.

Claus Esmarch (se om ham Borgmesterrækken S. M. 1949 Nr. 9 S. 147).

Jens Lousen (se om ham Borgmesterrækken S. M. 1949 Nr. 9 S. 147).

Iver Lousen (se om ham Byfogderne S. M. 1950 Nr. 4 S. 65).

Claus Lousen blev R. M. 1612, han døde 30. 11. 1645, 1607 havde han faaet sit Hus tilskødet af sine Søstre, 19. 4. 1630 afstod han dette sit Hus til sin Søn Jørgen Lousen, ved denne Lejlighed nævnes en D. Kirstine og en D. Marin, gift med Skomager Carsten Prehn. — Claus Organist fortæller, at Claus Lousen var Sønneson af Hr. Loue, en af de sidste Marianere, der efter Reformationen indgik Ægteskab.

Lorenz Iversen blev R. M. c. 1611, 1625 boede han i 5. Kvarter ved Siden af Byfoged Iver Lousen Snider, Lorenz Iversens Hustru Anna og Iver Lousens Hustru Marin var Søstre.

Claus Aarup (se om ham Byfogderne S. M. 1950 Nr. 4 S. 63).

Jens Hansen (se om ham Borgmesterrækken S.M. 1949 Nr. 9 S. 148).

EGNSVANDRING

TØRNING – VEDSTED – SKRYDSTRUP

De læsere, der er medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland, minder vi om egnsvandringen søndag den 3. september. Tørning voldsted og oldtidsgrave i Vedsted forevises af museumsinspektør Neumann, foredrag af fhv. amtslæge, dr. Lausten-Thomsen om egnen og dens mænd og af pastor Hejselbjerg Paulsen om Skrydstrup.

Turen starter fra Vojens kl. 13 (fra Haderslev kl. 12,30); pris for turistbus 3,00 kr. (fra Haderslev 4,00 kr.)

Anmeldelse modtager adjunkt Fanø, Tønder (telefon 778 x), Haderslev Amtsmuseum (telefon 2362) og arkivar Iversen, Aabenraa (telefon 2704 og 3766). Indmeldelse i Historisk Samfund kan ske samstedts.

LOLLANDS TIDENDE

Lollands største Dagblad
Hovedkontor i Nakskov
Filiakontor i Maribo og Rødby

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største Blad
Nykøbing F.

DIPLOM-IS.

Haderslev Telef. 1160
Vejen Telef. 3

Sæby og Omegns Sparekasse

SÆBY

Sparekassen for Skagen og Omegn

Telefon 57

Skagen

Støt

Annoncørerne

Aktieselskabet

Motorfabriken „Frederikshavn“

Aktieselskabet Handels- og Landbrugsbanken

Silkeborg
Telf. 1024 (4 Linier)

H. C. Hansen

Trikotagefabrik

Ikast

Telf. 21

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

Aktieselskabet

Frølund & Wittrup

HORSENS

A. Jepsen HERNING

Trikotagefabrik
Vestergade 43 — — Telf. 221
Specialitet: Strikvarer

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

Aksel Michelsen

Kul- og Trøelasthandel
Tønder Telefon 2530-2531

ANDELSBANKEN

A. m. b. A.

H A D E R S L E V

Alle læser

Flensborg Avis

Bindeleddet over Grænsen
Storegade 24 . Tønder . Tlf. 267

A. Nielsen & Co. A/S.

Nykøbing Falster

TØNDERHUS

Danskhedens nye Borg
Knud Hawwig . Tlf. 622 . Tønder

Svend Kirchheiner

aut. Installatør
Storegade 17 . Tønder . Tlf. 45

Sønderborg
Andelsmejeri

Aktieselskabet
Sæby Bank
SÆBY

Carl Tiedemann A/S
Trøelast . Byggematerialer . Kul
Tønder Øst . Telefon 56 og 57

Haslev Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Reel-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hæn-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

Frøcontoret

(for undersøgt Markfrø)

(Grundlagt 1887)

KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon-
trollens selvvirkende Kontrol

Antager Frøavlere

Sønderjydsk Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S

HØJER

Announceekspedition:

JERNBANEGADE 8 . TØNDER . TELEFON 2550

I serien:

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland

er udkommet:

- Nr. 1 Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. Kr. 3,— (med-
lemmer kr. 2,25).
- Nr. 2 *Bonden, der blev landråd*. Minder fortalt af domæneforvalter
P. J. Refshauge: (udsolgt).
- Nr. 3 *Tønder gennem tiderne I*. Kr. 12,— (9,—).
Tønder gennem tiderne II. Kr. 10,— (7,—).
- Nr. 4 M. H. Nielsen: *Fra slesvigske fattigvæsens fortid*. Kr. 6,— (4,50).
- Nr. 5 Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Søn-
derjyllands historie*. Kr. 8,— (4,—).
- Nr. 6 *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidt-
feldt: Kr. 5,— (3,—).
- Nr. 7 *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*.
Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 8 Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*.
Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 9 Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*.
Kr. 2,75 (2,—).
- Nr. 10 *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*.
Kr. 10,— (6,—).
- Nr. 11 Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjydsk slægtstavelitte-
ratur*. Kr. 2,75 (2,—).

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrif-
terne hos samfundets kasserer, adj. Knud Fanø, Frilandsvej 21, Tønder.
Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen.